

DET HELLIGE I PSYKOGENETISK BELYSNING

Erik Schultz

For tiden forbereder jeg en større publikation om »Kultur og symbolik«. I den sammenhæng har »det hellige« vakt min interesse. Jeg har en teseagtig definition på hellighed, som skal afprøves i denne artikel. Desværre må det af pladsmæssige grunde blive ret skitseagtigt.

Det er vigtigt at betragte det hellige som en ontologisk realitet. Det hellige er noget som findes i denne verden. Det har en diakron udviklingshistorie, ligesom det har en synkron eksistens ved siden af alle andre reelle fænomener.

Sandt at sige har forholdet mellem psykologi og teologi til tider været noget anstrengt. Ikke mindst fordi psykologien i sin korte historie har haft tendenser i retning af teologisk nihilisme, ligesom teologien har haft tendenser til at betragte psykologi som vranglære. Noget som mange fra begge lejre dog har søgt at råde bod på. Lad os følge disse sidste med benene solidt plantet i den psykologiske lejr.

Det hellige er et tilknytningsfænomen, der forbinder organismen og omverdenen

Enhver levende organisme er i en vis forstand kun den ene part af et forhold. Den anden part er det livsnødvendige miljø. Vi kalder det *andenværen*. Selvfølgelig eksisterer der kaniner for sig og grøntfoder for sig, men ikke ret længe. Forsvinder kaninen ophører det grønne med at være foder, og forsvinder foderet ophører kaninens eksistens. Så banalt og enkelt er det faktisk. Og alligevel undertiden så underligt overset.

Men vi vil ikke overse det. Der må være noget som forbinder kaninen og andenværen; – noget som knytter dem sammen. Dette noget er lavet af kaninen og guleroden og er dog i sig selv noget tredje. Hvad skal vi kalde dette tredje reelt eksisterende fænomen? – Ja, hvad med at følge Leontjev's terminologiforslag og kalde dette forbindelses- eller tilknytningsfænomen for *virksomhed*. Levende organismer står i et særligt forhold til andenværen, nemlig et virksomhedsforhold. (Leontjev, 1967, 1975).

Ekksisterer virksomheden som et selvstændigt fænomen ligeså meget som kaniner og gulerødder? – Ja, det gør den da. Fuldstændig på samme måde som vand eksisterer ligeså meget som brint og ilt. (For en nærmere belysning af denne problemstilling se Schultz, 1988, ch.III).

Nu er det imidlertid sådan, at virksomheden kan være opbygget af mange niveauer. Vi mennesker har selvfølgelig aspekter i vor virksomhed, der står langt hævet over alle de andre skabningers. Men ingen lavtstående organis-

me, den være sig nok så simpel, har en virksomhedsform, som ikke også findes hos mennesker. Det er endvidere livsnødvendigt at det forholder sig således.

To vigtige egenskaber ved virksomhedsniveauerne skal her kort omtales. De lavere niveauer sættes under kommando af de højere, og, hvad der er meget vigtigt. – Det højeste niveau forestår *koblingen* eller *bindingen* mellem organisme og andenværen, og har i nogen grad et *frihedsfelt* til sin rådighed i de lavere niveauer.

Tag for eksempel spædbarnet. Det er da bundet til sin mor, så det forslår. Ja, og dog var det nyeligen bundet meget mere. For kort tid siden hang det bogstaveligt talt sammen med hende i en navlestreng. Det gør det ikke mere. Nu kan mor og barn forsvinde fra hinanden, og er i den forstand frisatte hvad stofskiftevirksomheden angår. Til gengæld er der så sandelig noget andet, der binder på et højere plan. Så længe spædbarnets bindende virksomhed bestod i et navlestrengsbånd, var det her den højeste og væsentligste stofskiftevirksomhed skulle findes. Det er det ikke mere. Nu er det moder-barn-følelsen der binder, mens fodringsvejen fra moder til barn er underordnet, frisat, og dog stadig lige livsnødvendig. Netop det underordnede og frisatte giver nye fodringsmuligheder, men det giver også nye problemer.

Virksomhedens historie handler om, at der opstår nye og højere koblingsformer mellem organisme og andenværen. De underordnede og frisatte er imidlertid stadig lige livsvigtige og kan variere under styring af de højere. Kan de højere ikke styre ordentlig og sikre tilknytningen, går det galt.

Det er i hvert fald en påstand, som søges belyst her. Og da vi er i gang med påstande tager vi en til:

Det hellige er den højeste form for virksomhedstilknytning mellem organisme og andenværen, som den levende materie har udviklet. Det findes kun i menneskers virksomhed, og kommer her til at spille den væsentlige rolle at skulle binde. Alle andre virksomhedsniveauer er hos mennesket frisatte og underordnede. Og dog stadig lige livsvigtige.

Derfor er det så svært at være menneske.

Om fire virksomhedsniveauer

Virksomhedsniveauerne kan opdeles på forskellig måde. Hos Spencer finder man ét opdelingsforslag (Katzenelson, 1989), mens man hos Leontjev (1967) finder et andet, som er videreudviklet af blandt andre Mammen (1983, 1986), Holzkamp (1985), Dreier (1974), Engelsted (1981, 1984, 1989) og Karpatschof (1985).

Jeg har selv tidligere beskæftiget mig med virksomhedsniveauerne, stærkt inspireret af disse forfattere. (Schultz 1988). Der er dog store lighedstræk de omtalte kilder imellem, og med afsæt heri vil vi til formålet foretage en firedelt klassifikation.

1) På det laveste virksomhedsniveau er koblingen mellem organisme og andenværen den direkte berøring disse to imellem. Metaforisk kan man bruge begrebet *rødder* som betegnelse. Om bindingen faktisk udføres via rødder, som vi ser det hos planter, eller om den snarere består i, at organismen ligger i sin andenværen-supper er ikke det afgørende her. Bindingen skal blot være den direkte berøring.

2) På et højere virksomhedsniveau bindes organisme og andenværen af *sanspåvirkninger*. Nu er organismen altså »rodløs« (metaforisk talt), og derfor frisat til at bevæge sig rundt i, hen imod og væk fra sin andenværen. Til gengæld bestemmer sanspåvirkninger bevægelserne i den forstand, at sanspåvirkninger og bevægelser er kausalt forbundne. Eksempler på organismer på dette niveau kan være insekter og fisk.

3) Højere oppe i livets udviklingshistorie har vi så organismer, som er bundet til deres andenværen gennem *perception*. Hermed menes, at organismen kan skelne mellem behagelige og ubehagelige situationer, hvilket måske er det sammen som at sige, at organismen skelner mellem mål og middel. I etologien har man tradition for at dele dyrs virksomhed op i konsumsituationer og appetenssituationer.

For vort formål er det ikke nødvendigt at udanalysere nuanceforskelle i terminologien. Behagelige steder i verden er mål-situationer, og virksomheden her kan gerne kaldes konsum. Ubehagelige steder i verden er middel-situationer og virksomheden her kan gerne kaldes appetens. Vigtigt er det at bemærke, at i den oprindelige perception kan kognition og emotion ikke adskilles. Mål-situationers egenskaber identificeres samtidig med at de nydes, middel-situationers egenskaber identificeres samtidig med at de føles generende.

Pattedyr er typiske eksempler på dette virksomhedsniveau. Disse dyr har sanser, men sanspåvirkninger binder ikke bevægelserne. Nogle gange bevæger dyrene sig mod lyset, nogle gange væk herfra. Bevægelsen er netop fri i forhold til sanspåvirkningen, men tvungen i forhold til den relationserkendelse af organisme og andenværen som perceptionsprocessen resulterer i.

Jeg har foreslået, at man betragter det her beskrevne virksomhedsniveau som det *laveste af de psykiske niveauer*. (Schultz, 1988). Dyret er perceptuelt bundet af forholdet organisme-andenværen, men fri til at vælge handle-mæssige strategier rundt i, ind i og ud af de sansemæssige påvirkninger.

4) Det højeste virksomhedsniveau findes eksklusivt hos mennesker. Her er bindingen mellem organisme og andenværen metaforisk talt *den hellige flamme*. Mennesker perciperer, som de andre pattedyr, relationen mellem sig og sin andenværen, og endda på meget nuanceret måde, men vi er ikke bundet til at søge de behagelige steder og undgå de ubehagelige. Det hellige binder os derimod og styrer os rundt i, ind i og ud af den behagelige situation.

Det her beskrevne højeste virksomhedsniveau, er samtidig *det andet psykiske niveau*. Netop dette, at mennesker rummer to psykiske virksomheds-

niveauer (samt flere ikke-psykiske) har inspireret til mange mere eller mindre heldige terminologiforslag. Et af de lidt uheldige kalder laveste psykiske niveau for »natur« og højeste for »kultur«. Ganske vist rammer præciseringen af det hellige som instans i »kulturpsyken« en vigtig pointe, men kulturpsyken er i allerhøjeste grad natur hos mennesker, hvad Løgstrup (1956) og senere Katzenelson (1989) så overbevisende har lært os. Rigtigt er det, at virksomhed med hellighed ved roret som styrende instans kræver en psyke, der kun kan leve og overleve med en kultur som formidler. Vi vil netop tage afsæt i denne kendsgerning i næste afsnit.

I fagpsykologien har forskellige, efter min mening, klodsede terminologiforslag vundet hævd. Freud (f.eks. 1932) tegner sig for det kendteste. Han giver det laveste psykiske niveau betegnelsen »driftsniveaue« og kalder det højeste for »superegoet«, og beskriver så kampen mellem disse niveauer som en skæbnesmerte civiliserede mennesker må betale, netop for at blive »civiliserede«. Det er og bliver dog forkert. Menneskepsyken skal, grundet dens natur, civiliseres eller kultiveres. At betragte såkaldt »uciviliserede« eller ligefrem »vilde« mennesker som skabninger, der kun rummer den primitive psyke ligesom de øvrige pattedyr, er ganske enkelt forkert. Et bare overfladisk empirisk kendskab til kulturelt mindre udviklede former for menneskeliv kan da også fortælle om megen »hellighed« overalt. Paradoksalt nok er helligheden måske ligefrem blevet mest »usynlig« i nicher i de seneste, højst udviklede kulturer. (Nielsen, 1986). Men den er der dog, hvis man kigger nøjere efter.

Lad os nu, med denne diakront beskrevne udvikling af virksomhedsniveauer, hvor de to højeste er psykiske, gå over til en skitsemæssig tegning af det synkrone problem mennesker har med de to psykiske niveauer. For uanset terminologi er det en ubestridelig kendsgerning, at menneskeliv handler om at leve et (forhåbentligt) muntert og virksomt liv, med store frihedsgrader i de lavere niveauer under kommando af højeste psykiske niveau, nemlig den hellige binding mellem menneske og andenværen.

Sandt er det, at vi er blevet smidt ud af paradiset. Det skete da den laveste psyke tabte kommandoen. Vejen tilbage er til gengæld markeret, omend svær at tilbagelægge. Ikke desto mindre er det opgaven alle mennesker må løse. Det højeste psykiske niveau må selv påtage sig skylden og ansvaret for bindingen til andenværen. Hvordan løser vi dette problem?

Der særlige ved menneskepsyken

Det er ofte hensigtsmæssigt at starte med det enkleste og mest primitive, når man skal finde det væsentligste i en genstand.

Således som vi har præsenteret menneskepsyken, skal vi altså lede efter enkle udslag af psykisk virksomhed, hvor den laveste psyke afgiver kommandoen og hvor en højere psykisk instans overtager chefstolen.

Det slog mig engang med forbløffelse, hvor svært det er at se skoven for bar træer. Hvad kan alle mennesker overalt til alle tider, som chimpanserne ikke kan? – »Arbejde med arbejdsdeling«, svarer nogle. »Tale« siger andre.

Det er også rigtigt nok, men hvorfor begynde med så komplicerede ting. Hvorfor ikke hæfte sig ved, at mennesker kan holde takt og tone.

Kort sagt: Mennesker kan synge og danse, og det gør de meget – alle steder. (At vores kultur paradoksalt nok i visse hjørner har »usynliggjort« dette, samtidig med at det i andre hjørner er udviklet til perfektion, svarer så blot til det generelle problem med netop vores kulturs usynliggjorte hellighed).

Vi skal fange en vigtig pointe her, som let overses, fordi menneskeaber og sociale pattedyr kan noget, der ligner takt, men som ikke er det.

Sagen er, at sociale dyr kan »abe efter« (Bemærk udtrykket). Hvis man er den (u)lykkelige ejer af en chimpanse, ved man kun alt for godt, hvor let den begynder at klappe i hænderne eller at stampe i gulvet, hvis man selv hopper rundt til radiomusikken.

Aben identificerer hvad dens højtelskede andenværensfælle foretager sig, og elsker at gøre det samme. Den egenskab deler alle sociale dyr, og er klart en virksomhed indenfor rammerne af laveste psykiske niveau, selvom vi måske er tæt på øvre grænse. Men aben identificerer ikke genstanden »taktan«. Den fanger ikke, at der foruden de to levende skabninger i stuen, samt alle de andre ting, befinder sig en »takt« som et selvstændigt fænomen.

Pointen er vigtig. Når to mennesker gør noget så simpelt som at klappe i takt, skaber de et tredje fænomen »taktan«, som derefter styrer deres virksomhed. Hvis den ene blot imiterer den anden fungerer de efter den simple psykiske styring. Men hvis de to »klappere« opdager, at der nu er skabt en rytme som overordnet styringssystem af virksomheden, må de *ofre* deres eget tempo, *underkaste* sig og *hengive* sig rytmen. Gør de det sker to ting: Dels opretholdes »taktan« som styringsfænomen, og dels vil de opdage, at netop dette at ofre sig, for dernæst at underkaste og hengive sig en fællesskabt ny styringsinstans er første skridt tilbage mod det tabte paradys. Det skaber mulighed for at lade virksomheden styre af en fællesskabt takt og tone (metaforisk og undertiden bogstaveligt talt).

Nuvel, sådanne spontant skabte synkroner styringsfænomener af emotionelle virksomhedsudtryk er som sagt de enkleste eksempler på det særlige ved den menneskelige psykes todelte natur. Som sådan fanger de imidlertid ret præcist det væsentlige.

Og det væsentlige er, at menneskelig virksomhed altid 1) *ofrer det direkte bånd til andenværen som tidligere styrede os som højerestående sociale pattedyr*, 2) *underkaster sig et kulturelt styringsfænomen som kommandopost* og 3) *hengiver sig hertil og lader sig styre heraf*.

Engelsted (1984, 1989) skelner mellem et socialt niveau og et samfundsmæssigt niveau. Min omtalte sondring mellem det sociale dyr og det kul-

turelle menneske er stærkt inspireret heraf, men den videre udfoldelse af denne skelnen må stå for egen regning.

Engelsted mener at »ydelse uden modydelse over for andre end eget afkom« er det væsentlige i samfundsmæssigheden. Min betoning af »ofringen af egen hastighed og hengivelse til kulturel rytme« er nok i overensstemmelse med Engelstedes bestemmelse.

Mammen (1986) betoner, at bindingen til andre mennesker og genstande er noget centralt for menneskepsyken. Det er det imidlertid også for den sociale dyrepeske. Pointen er nemlig, at det særlige for mennesker er bruddet på det sociale som bånd, til fordel for bindingen til det samfundsmæssige, som så tager vare på det sociale i et frihedsfelt.

Det hellige i menneskepsyken

Det hellige kan defineres som det motiverende aspekt i den menneskelige virksomhed.

Det er nemlig altid det bindende niveau i virksomheden som motiverer. Hos mennesker sker bindingen gennem *kultursymbolisk dannelse*.

Jeg har tidligere, inspireret af Nielsen (1986), defineret *den symbolske erkendelse* som den type perception, hvor vore relationer mellem organisme og andenværen identificeres. (Schultz, 1986a, 1986b, 1987, 1988). De højere pattedyr bindes simpelthen heraf. Mennesker bindes imidlertid af en anden slags symbolsk erkendelse, som dannes gennem en *kultiveringsproces*, hvor mennesket ofrer sig, underkaster og hengiver sig til forskellige former for *kulturel symbolik*.

Desværre er der ikke her plads til at gå i dybden. Sagen må blot antydes. Men kultursymbolik består i diverse markører, som mennesket kobles på.

Det kan være rituelle sange og danse.

Det kan være kulturemblemer. Flag og faner for eksempel.

Det kan være ritualer fulde af sange og danse og emblemer. For eksempel »sabbatten«, »juleaften«, osv. osv.

Det kan såmænd være små pudsige rutiner. Om det passer, at englændere kan klare alle strabadser, blot de får deres »five-o'clock tea« er nok tvivlsomt, men det kultursymbolisk rituelle er i denne sammenhæng belysende.

Det kan endvidere være små eller større ofringer af oprindeligt lavpsykiske tilbøjeligheder. Man undgår måske at spise en eller anden i øvrigt harmløs spise. Dette kan suppleres positivt af koblinger på særlige hellige madretter.

Det kan være klædedragtmoder.

Det kan være »indviede lokaliteter« som kulturelt defineres som hellige.

Det kan i øvrigt være et bredt spektrum af rituelle sammenkomstformer for mennesker, som er kulturdefinerede familiemedlemmer, venner med mere.

Og så videre. Og så videre.

Den grad koblingen på kultursymbolikken lykkes for den enkelte vil være et mål for vedkommendes *identitet*.

En eller anden vil måske protestere og hævde, at det kun er konform kultivering, der her er beskrevet. Nuvel, lad os imødegå indvendingen med tre simple eksempler. At eksemplerne er simple vil være en skærpene belysning af påstanden om, at menneskelig virksomhed altid har denne karakter. Endvidere er eksemplerne delt på virksomhedens tre naturlige hovedkategorier, nemlig stofskiftevirksomhed, formeringsvirksomhed og forsvarsvirksomhed.

Første eksempel: (Stofskiftevirksomhed): Nogle mennesker er sultne, og der ligger noget mad foran dem. Havde de været chimpanser, ville de opleve spisning som en meget tillokkende situation, og ville følgelig begynde at spise. Her komplicerer de sociale bånd individerne imellem imidlertid sagen, således at spisningen bliver en blanding af at få fat i maden og at true de andre væk eller selv at blive truet væk.

Sådan gør mennesker aldrig. De ofrer nemlig 1) den direkte kamp om maden i en social følt kappestrid, for i stedet 2) at underkaste sig kulturens takt og tone i fordelingen af maden, i rækkefølge i indtagelsen, i spørgsmålet om hvornår man må begynde at spise hvad osv. 3) Lykkes hengivelsen til denne kulturelt ritualiserede spisevirksomhed, vil måltidet faktisk kunne nå guddommelige højder.

Andet eksempel: (Formeringsvirksomhed): To mennesker har lyst til at parre sig. Havde de været chimpanser, havde de blot gjort det, med mindre en tredje part med social styrke får held med at true den ene væk.

Sådan gør mennesker aldrig. De ofrer nemlig 1) den direkte parringsvirksomhed, for i stedet 2) at underkaste sig kulturens takt og tone i parringen. Er det i orden at netop vi to parrer os med de kulturelle placeringer vi har? – Er vi i en situation som kulturen tillader parring i? – osv. 3) Lykkes hengivelsen i den kultursanktionerede parringssituation er den ganske guddommelig. (Bemærk hvor vigtigt det er for seksuelle minoriteter at få deres parringsform indlejret i kultursymbolikken. De føler nemlig vold mod deres menneskelige natur, hvis de ikke får lov til at ofre den direkte parringsvirksomhed, og hengive sig til den kulturritualiserede).

Tredje eksempel: (Forsvarsvirksomhed): To mennesker bliver uenige om retten til et territorie. Havde de været chimpanser ville de have truet hinanden, og en af dem ville blive skræmt væk.

Sådan gør mennesker aldrig: De ofrer nemlig 1) den direkte brug af truselvirkning, for i stedet 2) at underkaste sig kulturens territoriale love. 3) Lykkes det for begge parter at hengive sig til den kulturelle afgørelse føles den guddommelig.

Nu er det imidlertid en overdrivelse at påstå, at mennesker aldrig kortslutter deres virksomhed og opfører sig som chimpanser. Men der er to vigtige ting at bemærke hertil, som faktisk understreger den antropologiske pointe vedrørende »altid«.

Hvis et menneske spiser som chimpansen i madeksemplet, bliver virksomheden netop betragtet som »bindegal«. Det samme gælder, hvis mennesker lægger sig og parrer sig midt på Rådhuspladsen. Endelig er alle eksempler på kortsluttende forsvarsmanifestationer (værtshusslagsmål o.lign) interessante, fordi omkringstående mennesker farer til stærkt foruroliget over at se stridigheder søgt løst på en så a-menneskelig facon.

Omvendt må vi ikke lade os narre af menneskers kulturelle kreativitet. Hvis nogle mennesker beslutter sig til at holde et »ædegilde« og former deres spisning som de tror at »vikingerne« gør det, er de faktisk et godt eksempel på spisning efter kulturelle forskrifter. Ligeledes hvis mennesker på det erotiske område finder på at holde en »abefest«. Det de i sådanne situationer måtte finde på af erotisk kreativitet på trods af »de sædvanlige ritualer« er netop bare nogle nye ritualer, som deltagerne så følger efter gængs menneskepsykisk natur. Aber ville ikke være i stand til at holde en abefest. Endelig må vi ikke forveksle »en boksekamp«, »en duel« og lignende med det omtalte værtshusslagsmål. Menneskers kulturelle kreativitet definerer undertiden ritualer hvori mennesker må massakrere hinanden. Også dette er eksempler på typisk menneskepsykisk virksomhed.

Udbyggende eksempler på det hellige

Det er almindeligt at betragte kulturdefineret arbejdsdeling og sproget som noget særligt væsentligt ved menneskepsyken. Det er det også, – omend ikke ligefrem definerende så i hvert fald karakteriserende.

Kulturdefineret arbejdsdeling er da også et glimrende eksempel på tesen i denne artikel. 1) Man ofrer sin lavere psykiske tilskyndelse til aktivitet, for i stedet 2) at underkaste sig en defineret plads i produktionen. 3) Lykkes hengivelsen kan man netop tale om, at man har fundet en funktion i fællesskabet, som man har helliget sig.

Ofrer man sig derimod ikke, vil de uvilkårlige udslag af aktivitet føles meningsløse. (Arbejdsløse er som bekendt på ingen måde aktivitetsløse, men de kan ikke finde meningen, når fællesskabsoftringen besværliggøres. Aktiviteterne føles lige gyldige/ligegyldige eller mere præcist: uden gyldighed.)

Sproget er også et godt eksempel. Verden eksisterer jo omkring alle mennesker og inden i dem i al sin mangfoldighed. Hvad gør mennesker i enhver situation med deres verdenserkendelse? – 1) De ofrer deres umiddelbare primatudtryk i situationen, for i stedet 2) at hengive sig til brugen af nogle kulturdefinerede redskaber (lyde, bevægelser, tegn m.m.) som man i fællesskab har tillagt betydninger; – kort sagt, mennesker taler og skriver. 3) Men kan man virkelig sige at sprogbrug opleves helligt? – Tja. Man har i hvert fald ofte oplevet især skriftsproget som helligt. Hieroglyf betyder faktisk »helligt tegn«.

Jeg har andetsteds omtalt en tredelt udviklingslinie fra »synchroniserede lidelsesudtryk« (sang og dans) til »det egentlige sprog«. (Schultz, 1988, p. 121-124). Her vil det føre for vidt at røre mere ved den sag.

Barnetro

Vi har nu beskæftiget os med den to-delte psykiske natur hos mennesker. Imidlertid skal vi huske, at når mennesker fødes, er kun den lavere del manifest tilstede, mens den højere ligger som latent udviklingspotentialer.

Dette betyder, mere præcist, at barnet må starte sin psykiske udvikling i sociale bindinger til andre mennesker, især mor og far. Kun med afsæt heri kan barnet efterhånden slippe det sociale som kommandopost, og efterhånden knytte bindingen på det hellige niveau.

Denne kendsgerning giver os et udviklingsmæssigt niveau mellem lavpsykiske bindinger og hellige bindinger. Det består i, at man får den hellige binding etableret på en række områder via kultursymbolikken, men delvist motiveret af sociale bindinger til andre mennesker. Vi kalder det *barnetro*.

Sproglig virksomhed kan tjene som et udmærket eksempel. Hvis sproget, der jo i sig selv er kulturdefineret værktøj, bruges af artsfæller, som vi føler os bundet til, bliver det lettere for os at hengive os til det og tro på det sagte eller skrevne. Et menneske på barnetroens niveau præsterer mange små hellige handlinger. Det 1) ofrer den umiddelbare andenværensforbindelse til maden for eksempel, for i stedet 2) at underkaste sig spisereglernes takt og tone, men det gør det 3) fordi det tror på hvad mor og far siger man skal.

På et lidt højere udviklingsniveau erstattes »mor og far« af forestillede magtfulde »mødre og fædre« (læs: *guder*), som via »hellige skrifter« fore skriver takt og tone.

Selvfølgelig er såkaldt »hellige skrifter« altid begået af almindelige dødelige mennesker. Men kulturhistorien vrimler med eksempler på fantasier om, at der et eller andet utilgængeligt sted (oppe på Olympien, eller ude i himmelrummet) sidder et menneskelignende væsen med overmenneskelig magt over tingene, og byder os takt-og-tone-reglerne.

I vores kultur har Biblen været netop sådan en tekst. Ganske vist har vi ikke troet, at Gud har skrevet Biblen direkte, men særlige, af ham udvalgte mennesker, har, via kontakt med hans søn her på jorden, haft mulighed for at formidle hans vilje i »de hellige skrifter«. Og netop dette »familieskab« giver den lavpsykiske sociale binding et interessant råderum i den hellige binding.

En kollega (jeg husker ikke hvem) fortalte om en interessant oplevelse med en skoleklasse, hvor eleverne ellers generelt overmalede alle de udleverede bøger med alskens kommentarer og understregninger. De havde specielt fået »Det Nye Testamente« udleveret, men her havde ingen lavet så meget som en enkelt streg.

Det principielle her er nok, at udviklingen af den hellige dimension i menneskepsyken skal tage afsæt i den primitive psyke.

Der er mange spændende beskrivelser af primitiv teologisk virksomhed i kulturhistorien. En af de mere opsigtsvækkende er Jaynes analyse af udviklingen de sidste ca 12000 år i vor kultur. (Jaynes, 1976). Han kommer til det resultat, at der har været en periode fra ca 9000 år f.v.t. til ca 2000 år f.v.t. hvor visse højstatusmennesker har kunnet »høre guderne tale« via menneskeskabte statuer og lignende.

Nu skal vi ikke her tage stilling til om Jaynes noget fantastiske forestilling er rigtig eller ej. Givet er det i hvert fald, at det er menneskepsykisk almindeligt at opfatte mennesker med centrale positioner i den kulturelle orden som værende »særlig tæt på guderne«. Undertiden kommer man til at opfatte dem som guder direkte. I den gamle romerkultur havde kejserfamilien mange interessante diskussioner om deres mulige »guddommelighed«.

Selv moderne mennesker fra vor kultur har en rem af huden. Jeg husker engang at jeg overvejede, om jeg skulle udgive en bog med trykte typer eller i affotograferet maskinskrift. Det sidste var det billigste, men en kollega rådede mig til at vælge bogtryk-formen, for, som han sagde: »Folk tror mere på trykte typer, end på maskinskrift«.

Jo mere »kultur-centralt« menneskelig virksomhed placeres, des mere kan man spille på menneskers barnetro. Det centralt kulturofficielle opleves med et guddommeligt »touch«, hvis ikke ligefrem som guddommeligt. Gud-Konge-Fædrelands-følelsen beskrives netop ofte korrekt som et temmeligt sammenhængende sentiment, og jo mere almindelige dødelige mennesker er centralt kulturplaceret, som konger, eller tæt på disse i fædrelandets kulturcentrum, des mere guddommeligt symbolik udstråler de.

Hvilket for øvrigt i høj grad forklarer nogle af de bemærkelsesværdige emotionelle virksomhedsudslag som ofte kan iagttages i relationen mellem »højstatusmennesker« og »lavstatusmennesker«. Når en forsamling af (unge) mennesker samles om et idol, der fører an i et eller andet kulturelt formidlet show – ofte kulturelt iscenesat erotisk opførsel – bliver det muligt at hengive sig i relationen til et menneske, der både er andenværen på laveste psykiske niveau, samtidig med at den guddommelige dimension udstråler fra idolets offentlige centrale position. Generelt er enhver guru, fører, pave osv i stand til – ofte på ganske dramatisk vis – at påvirke andres livsvirksomhed på alle niveauer ved ganske små midler. Noget så enkelt som en berøring fra »det næsten guddommelige menneske« går nemlig direkte ind på det hellige niveau hos den berørte, og når denne kommandopost i virksomheden sættes i bevægelse, kan næsten mirakuløse påvirkninger finde vej ned i den lavere psyke og i de endnu mere underordnede »kropslige« virksomhedsniveauer.

Derfor er det egentlig ikke så mærkeligt at nadveren kan virke helende. Og det uanset om det er en katolsk præst, der er den næsten guddommelige guru, eller om det er landsbylægen der med en i sig selv ret ligegyldig pille

fra »den hellige videnskabs allerhelligste laboratorier« får ram på det hellige styringsniveau hos modtageren.

Barnetroen er nok en nødvendig del af menneskepsyken under dens udvikling. Barnetroens essens er dobbeltkarakteren af både lavpsykisk og højpsykisk binding. Hengivelsen til den kulturelle styring er sket, men kun fordi de styrende kulturregler formidles af lavpsykiske sociale bånd.

Barnetroens brydes

En normativ betragtning kan nu gøres hvad kulturen angår. *En god kultur* skal nemlig muliggøre, at de lavpsykiske sociale bindinger brydes, og underordnes det hellige bånd, så dette i voksenpsyken bliver »båndet til verden«.

Hvad med forholdet mellem forældre og børn? – Ja, børnene starter jo med dette forhold som binding. Men undervejs, og med små skridt, to frem og et tilbage, skal barnet hjælpes til at ofre dette bånd som kommandopost. Det er dog ikke følelsen, der skal ofres, det er båndet som højeste styring, der skal erstattes af det hellige.

I virkeligheden har de ortodokse psykoanalytikere specialiseret sig i at hjælpe voksne mennesker, der netop er forblevet i forældrebindinger. Analytikerne hjælper selvfølgelig ikke analysanderne til at ofre deres kærlighed til mor og far, men de hjælper dem til at bryde kærligheden som bånd, ved at udnytte at analysanderne *overfører* det på analytikeren. Gennem tolkning hjælpes analysanden til at få øje på båndets eksistens, og analytikeren påtager sig at fuldføre det båndbrud, som de rigtige forældre retteligen burde have gjort.

Nu lader det sig jo ikke gøre at ofre dette bånd, medmindre den hellige dimension etableres som overordnet kommandopost. Logisk nok har derfor den nyere psykoanalyse, Frankl (1946) for eksempel, specialiseret sig i at hjælpe mennesker med at finde meningen i tilværelsen, når båndet er brudt.

Den hellige dimension kan gøre ondt på både forældre og børn. I Gammel Testamente dramatiseres den på brutal vis, idet Gud byder Abraham at ofre sin egen søn. (Gammel Testamente, Første Mosebog, kap 22). Abraham lader sig styre af den hellige dimension, følger Guds bud, og går i gang med sin hellige pligt. Dog bryder »en engel« ind i sidste øjeblik og stopper forløbet.

Hvad er den psykiske visdom heri? – Tja, noget med at nok skal det hellige styre, med det skal styre ordentligt. Bindingen til sønnen skal brydes, men ikke kærligheden til ham.

Der findes en anekdote om en fyrste, der skulle afgøre en strid mellem to kvinder, der begge hævdede, at de var mødre til et spædbarn. Han bød dem at trække i barnet fra hver side, og den der vandt »tovtrækningen« ville blive kåret som den rigtige mor. Imidlertid afstod den ene kvinde herfra, hvorefter fyrsten straks lod hende få barnet.

Pointe: En rigtig mor ofrer alt for sit barn, selv sin moderfølelse. Byder den hellige dimension hende at ofre sin egen følelse for barnets skyld, gør hun det. En kvinde, der kun kan give barnet det, hun har i kraft af sin moderfølelse, er ingen menneskeliggjort mor.

Temaet om, at guden tager børnene fra forældrene og giver dem tilbage igen i ny voksen form findes i visse ungdomsritualer. I hvert fald i en af de eksisterende pygmækulturer, hvilket en TV-udsendelse belærte mig om. Det er i øvrigt et område, jeg mangler viden om, men man må tro, at et sådant ritual støtter det psykologisk nødvendige brud på forældre-børn følelsen som højeste kommandopost.

Hvad med det erotiske bånd mellem elskende? – Ja, hvis det er det styrende bliver forholdet umenneskeliggjort. Den hellige erotiske kærlighed ofrer den lav-psykiske som binding for at knytte forholdet på det hellige hensyn. Er det lav-psykiske niveau forblevet bindingsinstansen optræder *jalousiens grønøjede uhyre* for fuld udblæsning.

Generelt optræder *dæmoner* ofte, sammen med *guder*, når der er lav-psykiske bindinger i den kulturelle helliggørelse. At vor egen kristendom har haft Fanden, som en til tider ganske effektivt generende konkurrent til Vorherre, er i vores sammenhæng blot et indicium på, at kristendommen har kørt på for megen barnetro.

Men for en sikkerheds skyld træder vi lidt i det: De hellige bindinger i intime forhold mellem forældre og børn og elskende byder os ikke at ofre de lav-psykiske følelser, men tværtimod med ansvar og skyld at forvalte dem i kulturelt regie. Det er kun som højeste styringsinstans de skal brydes. Det lader sig kun gøre ordentligt, hvis kulturen kultiverer denne dannelse ordentligt.

Etik og moral

Lykkes det ikke for et menneske at knytte hellige bånd mellem sig og andenværen, kastes det ud i en naturstridig fremmedgørelse. Forholdet bliver ligegyldigt, og da gyldighed generelt er det samme som *værdi*, bliver mennesket fanget i *værdinihilismens* problem.

Følelsen af *meningsløshed* bliver konsekvensen af værdinihilisme. Vor natur minder os om, at båndet til andenværen skal knyttes.

Det er let at forstå, hvorfor det må være således. Som art har vi kun kunnet overleve i og med at det lavpsykiske er blevet »degraderet« til et frihedsfelt. Rævemor kan nok tilstrækkelig ofte få held med at opfostre et kuld unger på afkomsfølelsen alene, men menneskemor kan ikke. Menneskebarnet dør simpelt hen, hvis artsfæller kun yder til det, når det føles behageligt.

Derfor fordrer vores natur noget ganske specielt af os. Nemlig at vi hjælper andre mennesker til at deres liv kan lykkes, uden at kræve noget til gengæld. Løgstrup (1956) kalder denne fordring for *den etiske fordring*.

Følger mennesker fordringen i høj grad, honorerer vor natur os med at livet føles meningsfuldt.

For- dringen er imidlertid umulig at indfri totalt. Det forbyder vores natur os nemlig. Løgstrup peger korrekt på, at der er en selvmodsigelse i vor natur, således at den på den ene side stiller den etiske fordring, mens den på den anden side rummer en masse facetter, der byder os at kræve fra andre. Det sidste kalder Løgstrup for *arvesynden*. Såvel den etiske fordring som arvesynden er to sider af menneskets natur, og det er nok rimeligt at forstå arvesynden som de rester af bindinger mellem menneske og anden- væren, der altid vil være fra de lavere virksomhedsniveauer.

Mennesket har som art udviklet en hjælpeinstans for i tilstrækkelig grad at kunne leve op til den etiske fordring. Det er simpelt hen den tidligere omtalte kultursymbolik, som mennesket bindes til. Sagen er nemlig den, at kultursymbolikken rummer normative anvisninger på, hvorledes men- nesker bør behandle hinanden. Disse anvisninger kan man kalde *moral*.

Den gode kultur vil den etiske fordrings ærinde. Hvis man har fået identitet i forhold til sin kulturs moral, og denne kultur er god, kan man leve de moralske anvisninger ganske ureflekteret, og livet føles meningsfyldt, fordi man er helliget en kulturel sammenhæng, hvor man ofrer og yder på en måde, så alle mennesker hjælpes til at få deres liv til at lykkes.

At have fået identitet i en god kulturs moral fritager med andre ord individet for hele tiden at skulle tolke, hvorledes den etiske fordring skal indfries i netop denne konkrete situation. Den gode moral *leves bare spon- tant*. Løgstrup kalder liv levet på denne måde for *spontane livsyttringer*.

Sådan leves langt det meste menneskeliv. Den enkleste måde at knytte det hellige bånd til andenværen er gennem kultursymbolsk identitet. Der er imidlertid to farer, som truer den spontane livsyttring.

1) Kulturen, som jo er menneskeskabt; – er aldrig »bare« formet ideelt. Mennesker har mange steder syndet i skabelsen af takt og tone-reglerne, (det gør mennesker jo per natur), således at de fleste kulturer ikke »bare« vil hjælpe mennesker til at leve op til etikens bud. Moralen kan i grader være uetisk.

2) Kulturgrundlaget kan skride. Ved migration, ved kulturændringshastig- heder, der er langt kortere end et menneskeliv m.m.

Lad os prøve at se på hvorledes mennesket via sin natur kan hamle op med disse to problemer.

Sekularisering

Vores kultur har de sidste 500 år gennemgået en *sekulariseringsproces*. Den tætte forbindelse mellem »hellighed« og »fællesskab« er brudt.

Det er min opfattelse, at sekulariseringen er en *meget avanceret kulturel moral, som konsekvent søger at overvinde barnetroen i alle aspekter*. Den giver

mennesker et kulturgrundlag hvorfra den etiske fordring kan udfoldes på højeste niveau, men samtidig er den dybt problematisk.

Sagen er, at mennesker kun kan tackle problemer med »den uetiske kultur« og »kulturgrundlagsskred« fra en sekulariseret position.

Er Gud død?

Hvem er Gud?

Man skal altid vogte sig for terminologiske fælder. Som konsekvens af vor definition på det hellige bør begrebet Gud betegne *det hellige bånd mellem menneske og andenværen*.

Derfor er det forkert at spørge »hvem« Gud er. Gud er ingen person. (Sort kvinde eller hvid mand eller hvad man nu måtte forestille sig). Gud er et reelt eksisterende relationsforhold lavet af mennesker og andenværen. Gud er ikke »i« mennesket eller »i« andenværen – ej heller er Gud »derude« som spøgelse et eller andet sted. Men Gud eksisterer!

(Sammenlign: Vand er et reelt eksisterende relationsforhold, lavet af brint og ilt. Vand er ikke »i« brinten eller »i« ilten – ej heller er Vand »derude« et eller andet sted mellem brinten og ilten som spøgelse. Men vandet eksisterer!)

At spørge »hvem« Gud er afslører barnetro. Vi ser indiciet på, at et menneske har foretaget den hellige binding under en social kommando. Dette understreges yderligere af interessen for Guds mulige død, der jo stråler af infantilitet. »Hvis Gud er død, kan vi gøre som det passer os«. Det minder lidt om små børn der er uartige, når deres forældre er ude.

Ateismens ærinde er at påtale alle rester af denne infantile opfattelse af det hellige. Derfor er ateister ikke uden hellige flammer, selvom nogle af dem måske fejlagtigt tror det; – de kan faktisk være ret fanatiske og fundamentalistiske til tider.

Det er vigtigt at se sammenhængen mellem »barnetro« og *autoritetstro*. Barnetroen bygger jo delvis på sociale motiver, og hvis Gud bliver opfattet som et slags overmenneske, bliver han en »overkonge« så højt og centralt placeret i kulturfællesskabets centrum, så man ikke kan øjne ham. Men helligheden bliver alligevel delvis motiveret af ubrudte sociale bånd.

Det betyder i næste omgang, at de spontane livsyttringer bliver opfattet som socialt påbudte. »Du skal gøre som moralen siger, for moralen er doceret af præsten, som har den fra de hellige skrifter, som er givet af slægtninge til Gud.«

Af alt dette følger, at moral og etik bliver det samme. Når det sker, er man prisgivet sin kulturs fællesskab på nåde og unåde. Er kulturens moral i virkeligheden stærkt uetisk, bliver man bondefanget til syndige handlinger af kulturen. Og hvis den kultur man er formet af går i opløsning, gør man det også selv.

Sekulariseringsprocessen har netop bestået i at fratage »Gud« menneskelignende træk for at sætte mennesker i stand til at vurdere moralen etisk. Det hellige bånd knyttet ganske vist i første omgang via barnetro, men hvis denne tilstand vedvarer kronisk, får vi med mennesker at gøre, der ikke kan skelne mellem (samfunds)moral og etik. De er delvist bundet af sociale kommandoposter. De er *autoritetstro*.

Den uetiske moral

Kulturmorealregler har ofte være udformet således, at en spontan efterlevelse betyder, at nogen kommer til at leve på andres bekostning. Det er imidlertid ikke, hvad etikken fordrer af os, – tværtimod.

Det opdagede Buddha, da han trådte ud af sin overklassens beskyttede have. Konsekvent, og stik imod moralen, gik han sin egen etiske vej.

Det er måske sjældent, at mennesker konfronteres med den helt store konflikt mellem moral og etik, men det er i sådanne tilfælde at helligheden for alvor bliver sat på sin prøve. I dette århundrede har vi set et gruppevækkende eksempel. Retssagerne efter det tredje riges fald er af mange blevet betragtet som en juridisk farce, fordi man anklagede mennesker for at have overholdt samfundets love.

Imidlertid skaber den hellige følelse i os en helt anden alvorlig klarhed. Vi udvikler jo den hellige binding i kraft af en samfundsmoral, der har fået andre mennesker til at hjælpe os til overlevelse. Og således kultiverede, må vi hele tiden vogte på, om samfundsmoralen nu også er helt fin i alle kanter. Buddha fik et chok, da det gik op for ham, at det kun var få udvalgte menneskers lykkelige liv, kulturens moral skulle hjælpe.

Hvis man som kultiveret individ opdager, at kulturen er uetisk visse steder, *skal man gøre oprør*. Det er i hvert fald hvad etikken fordrer. Men kan mennesker det? – »Hvis de gør oprør mod den kultur, som har dannet dem, dør de så ikke?« – kunne man spørge. – Ikke, hvis oprøret består i at være med til at skabe en bedre kultur. Det kan lade sig gøre. *Sammen med andre i et oprør* er man nemlig ikke kulturløs.

Når naziforbrydere fik hårde straffe for at have overholdt en bundrådden kulturs morallære, er det måske strengt taget noget juridisk rod. Men situationen belyste en sandhed, der gælder til alle steder og alle tider. *Du må løbende vurdere, om den kultur du er hengivet til er i orden!* Er den ikke det, må du gøre oprør.

Og hverken vurderingen eller oprøret kan foretages uden brudt barnetro. Autoritetstroen, og i sidste ende troen på et usynligt overmenneske, må brydes.

Det kulturelle skred

Af mange grunde er der sket voldsomme forandringer i moralen i den europæiske kultur de sidste 500 år. Jeg har selv moret mig med at påvise, at seksualmoralen tilsyneladende følger kvinders placering i naturalieøkonomi henholdsvis pengeøkonomi. Fra 1950 til 1970 skete der meget i seksualmoralen, samtidig med at kvindernes andel i pengeøkonomien steg fra ganske få procent til cirka tyve. (Schultz, 1987, 1988). Endvidere er der sket store moralske skred som følge af urbaniseringen, som har ramt størstedelen af befolkningen.

Den etiske fordring er naturligvis altid den samme, men moralen hvirvler rundt.

Dette er faktisk ret problematisk. Mennesker kommer på den måde til at mangle *moralsk dannelse*, og bliver derfor nødt til at tolke den etiske fordring på egen hånd i alle situationer.

Moralen kan også være krænkende; – dybt krænkende. Alle undertrykte mennesker ved på egen krop et eller andet sted, at moralen ikke handler om at hjælpe »os allesammen« med at få vore liv til at lykkes. Hvis en kultur har »undertrykte« mennesker som medlemmer, er moralen nemlig uetisk.

Derfor gør undertrykte mennesker oprør mod moralen, hvis de da ikke alternativt lader sig underkue af autoriteter. Det er faktisk mulighederne, som alle kliniske psykologer kender i forskellige diagnostiske varianter.

De underkuede er *neurotiske*.

De oprørske deler sig imidlertid i to klart adskilte grupper. Og enhver lighed med Kierkegårds (1843, 1845) to *livsstadier*, det *æstetiske* og det *etisk/religiøse* er absolut ikke tilfældig, selvom det følgende er min egen udredning.

Den menneskeligt mulige forholdemåde til kulturmoralens aspekter er nemlig at 1) sige fra (oprør) over for de uetiske aspekter, men at 2) hellige sig deltagelse i de etisk forsvarlige aspekter.

Hvis kulturen stort set er bundrådden bliver den menneskeligt mulige forholdemåde *martyrens*. Med blikket himmelvendt står man fast på nogle alternative moralregler, som man selv sammen med andre kæmper for at *etablere*. Det finder bundråddne kulturer sig sjældent i, så den menneskelige mulighed er derfor ofte at sidde i lænker, at blive brændt på bål, at blive »ekskommunikeret« i husarrest, eller hvad menneskelig kreativitet nu kan finde på.

Hvis kulturen er en charmerende blanding af etisk forsvarlig og uforsvarlig moral, bliver den menneskelige mulighed, at hellige sig den etisk forsvarlige del, og at sige fra over for og søge at ændre den uetiske.

(Og for fuldstændighedens skyld: Hvis kulturens moral hele vejen igennem er etisk forsvarlig, er den menneskelige mulighed at hellige sig denne.)

Den sidstnævnte parantesiske mulighed er nok kun et ideal, – et utopia. Derfor har vi i vores kultur udviklet en moral, der påbyder os at sige fra,

når vi afslører uetiske aspekter, og vi har institutionaliseret at sådanne »oprør« kan kommunikeret kulturelt. *Dette bør vi være stolte af ud fra en etisk betragtning.* Det er et etisk meget smukt moralsk træk, som medtænker arvesynden. Og det kan andre kulturer bestemt lære af, hvad de også rundt omkring er ved at gøre.

Den menneskelige mulighed svarer derfor meget godt til det Kierkegård kalder den etisk/religiøse. Den handler om at man *selv* tager det fulde ansvar for sin kultivering.

Den anden »logiske« oprørsmulighed over for uetisk kulturmoral, som svarer til Kierkegård æstetiske, er menneskeligt dybt problematisk, selvom den til tider kan være ganske smuk.

Den består kort sagt i et trick som er ganske raffineret. Den hellige binding kan mennesker jo ikke løbe fra, men man kan vælge at *helliggøre det lavpsykiske niveau.*

Diagnostisk er mennesker med en sådan hellig binding blevet beskyttet med diverse mere eller mindre »flatterende« betegnelser. Psykopater, karakterafvigere, perverse, narcissister m.m.m.

Det er smukt, når løjtnant Svarre og Elvira Madigan vender kulturmorale ryggen og flygter til paradiset. At kulturmorale er »den svenske« og paradiset »Fyens sommerland« er blot et ironisk aspekt. Løjtnanten (der så ikke er løjtnant længere) og Elvira (der så ikke er Madigan længere) vil leve bundet af det direkte sociale kærlighedsbånd i paradiset. Men Danmark og Fyen er ikke paradiset. De må skyde sig selv når sommeren går på held, for af kærlighed og kildevand overlever mennesket ikke. Smukt er det dog.

Den »logiske« oprørsmulighed, at prøve at undgå al det vrøvl med »det kulturelle« ved at finde vejen i det lavpsykiske regie, er på blot lidt længere sigt ikke mennesker beskåret. Alligevel har denne tankefigur været prøvet en hel del i dette århundrede. Det er smukt som en veltilrettelagt livsfest, men meget uskønt når »the party is over«.

Psykologien har som institution bestemt ikke været helt uberørt af denne vision. At kalde det centralt menneskelige motivgrundlag »drifter«, smager lidt af paradiset før syndefaldet.

Parforholdet

Parforholdet er i vanskeligheder, og det er faktisk uhyre let at se hvorfor. Det er nemlig lige så let som det er svært at gøre noget ved det.

For det første truer den omtalte moralske flimren kultivering. Når menneskebørn lever under betingelser, hvor kulturens moral hele tiden »bestemmer sig om«, bliver den kultursymbolske identitet flosset. Kulturen præsenterer sig som en *maskeradegarderobe med mange valgmuligheder.*

Og da ikke mindst seksualmoralen har været meget flimrende, af gode grunde, bliver det umuligt at leve erotikken som spontan livsyttring. Menne-

sker bliver tvunget til at *snakke om og eksperimentere med* erotikken, i stedet for blot at leve den spontant.

Den eneste mulighed for at tackle denne situation igennem består i at knytte den hellige binding på etikkens bud og undvære moral. Vi må, i alle situationer, give vor(e) erotiske partner(e) og vore børn alt, men selv intet kræve.

Kan mennesker det? – Tja, det kræver i hvert fald en meget høj grad af filosofisk kultivering at kunne. Nogle kan tilsyneladende, men mange har store problemer med det.

Kultursymbolikken har selvfølgelig mange tilbud til os i garderoben, men man kan ikke *vælge kultivering*. Det bliver højest til folklore-identitet, hvor man tager forskellige »kulturer« af og på, ligesom når man danser folkedans med »de indfødte« på charterrejsen.

Der er to samlivskulturer, som påfaldende ofte trækkes frem af skabet, når vi søger at binde os i par. De bygger dog begge på barnetroens koblinger, og er derfor dybt problematiske.

Den ene »model« består i at helliggøre den lavpsykiske erotiske fascination. Den fører i sin konsekvens til en dyb hellig længsel efter at blive »et med verden« via erotikkens bånd. Kun via »den store kærlighed« kan rodløsheden overvindes.

Den anden »model« består i at helliggøre forældre-barn-trygheden. Man kan binde et parforhold socialt ved symbolsk at være hinandens mor og far. Det fører i sin konsekvens til et næsten incesttabueret forhold, hvor »lillemor« og »lillefar« klamrer sig til hinanden for at overvinde rodløsheden via forældrefølelsens binding.

Begge »modeller« er kulturelt arvegods, som vi dyrker med megen nostalgi. Handler dramaet på TV 1 om den første model, kan man bare slå om på TV 2, for her dramatiseres den anden. Det er simpelt hen de hovedmodeller kulturen har på lager. Derfor skamrides de, uden at bidrage til nogen form for afklaring. For de er begge helliggjorte lavpsykiske bindinger.

Den etiske kultur?

Der er noget som tyder på, at mennesket i det 21. århundrede får det meget svært med kulturmorale og identiteten.

Sagen er, at mennesker dannes af kultur. Kulturen bør imidlertid være god, hvilket vil sige, at den hjælper alle mennesker til at overvinde barnetroen. Den sekulariserede kultur har brødt forsøgt sig, men har samtidig bevirket, at den sikre kulturelle symbolidentitet er blevet til folklore.

Miseren opstår, fordi praktisk talt alle kendte stumper af gammelt kulturgods bygger tungt på barnetrokobliger. Vi så netop, at vores parforholds-kultur på udmærket vis kan demonstrere det, men i virkeligheden er problemet uhyggeligt meget dybere.

Vi danskere møder tit bebrejdende anklager fra indvandrere, som påtaler vore »løse familierelationer«. Imidlertid er disse relationer jo netop »løsnet«, for at de ikke skal optræde som bånd, og det er præcis negative konsekvenser af sociale bindinger de fremmede er flygtet fra. Alligevel står de og savner det gamle.

Denne situation kan variere i synlighedsgrad, men i virkeligheden står alle mennesker i denne nye form for »rodløshed«.

Vi kan ikke bare vende tilbage til det gamle. Det er indlysende, at vi kan savne symbolidentiteten som vi oplevede juleaften, da vi var børn. Men netop ritualet »juleaften« handler i et af de centrale symbolikaspekter om en »lunefuld faderautoritet, der denne aften er i sit gode lune«. Når sekulariseringen har afskaffet patriarken, må »patriarkritualet« degraderes til folkløse, som vi kun nødtvungent gennemfører »for børnenes skyld«.

Generelt er det meget almindeligt for nutidsmennesket at deltage lidt tøvende og uspontant i diverse kulturelle ritualer for »de menneskers skyld som endnu har barnetro bevaret«. De kan så være børn eller bedstemødre.

Vi kan ikke vende tilbage til det gamle af denne grund. Så kunne vi jo optimistisk alle sammen deltage i opbygningen af en ny kultursymbolik, som respekterer voksentroen i alle aspekter. *Problemet er imidlertid, at der måske er en meget dybere indre sammenhæng mellem kultursymbolik/moral og barnetro end denne artikel har villet indrømme.* Det er i hvert fald påfaldende, at de store hellige helte (Jesus, Budda med flere) vender kulturen ryggen på radikal vis.

Så måske står vi mennesker i virkeligheden i en opbrudstid, hvor *den etiske kultur* for alvor skal etableres. Det vil i sin konsekvens være en kultur uden moral, men som kultiverer os til at kunne tolke den etiske fordring i enhver situation og således nøjes med den etiske fordring som hellig ledestjerne.

Udviklingen i den retning er jo sådan set allerede startet med kristendommens skift fra pave-kirke til protestantisme. Den samme tendens ses også, når vægten i det kristne budskab skifter fra Gammel til Ny Testamente.

Kan vi som mennesker klare udfordringen at slippe kultursymbolikkens binding, for i stedet at hellige os den etiske fordring alene? – Forhåbentlig ja, men der kommer nok mange nostalgiske tilbageslag undervejs. Og kan en sådan etisk kultur udvikle en ny form for kulturel symbolik, som kan gøre livet mere spontant, men som samtidig er rensset for autoritetssymbolik?

Ja, jeg spørger, for svare kan jeg ikke.

LITTERATUR

- DREIER, O:(1974): En præsentation og vurdering af Leontjevs almene psykologi. I: *Udkast, nr. 3-4*, p. 247-351.
- ENGELSTED, N:(1981): *Om den politiske natur*. Kbh: Antropos.
- ENGELSTED, N:(1984): *Springet fra dyr til menneske*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.
- ENGELSTED, N:(1989): *Personlighedens almene grundlag*. Århus Universitetsforlag.
- FRANKL, V.E:(1946): *Man's Search for Meaning*. Boston.
- FREUD, S:(1932): *Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. Kbh: Reitzel. (1973).
- HOLZKAMP, K:(1985): *Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik*. Kbh: Spartakus.
- JAYNES, J:(1976): *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- KARPATSCHOFF, B:(1985): *Psykologiens gyldighed*. Københavns Universitet, Psykologisk Laboratorium, *Psykologisk forskningsrapport nr. 4*.
- KATZENELSON, B:(1989): *Psykens verden, i verden*. Århus Universitetsforlag.
- KIERKEGÅRD, S:(1843): *Enten - eller*. Kbh: Gyldendal. (1962). *Samlede værker bd. 2*.
- KIERKEGÅRD, S:(1845): *Stadier på livets vei*. Kbh: Gyldendal. (1963). *Samlede Værker bd. 7*.
- LEONTJEV, A.N:(1967): *Probleme der Entwicklung des Psychischen*. Berlin: Volk und Wissen.
- LEONTJEV, A.N:(1975): *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit*. Stuttgart: Klett Verlag.
- LØGSTRUP, K.E:(1956): *Den etiske fordring*. Kbh: Gyldendal.
- MAMMEN, J:(1983): *Den menneskelige sans*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.
- MAMMEN, J:(1986): Erkendelse som objektrelation. I: *Psyke & Logos, 1*. p.178-202.
- NIELSEN, T.I:(1986): *Bevidstheden og det som er helt anderledes*. Kbh: Klitrose, Dansk Psykologisk Forlag.
- SCHULTZ, E:(1986a): Søvn og drømme siden Lehmann. I: (eds) Moustgård, I.K. & Petersen, A.F: *Udviklingslinier i dansk psykologi*. Kbh: Gyldendal, p.220-241.
- SCHULTZ, E:(1986b): Intentionalitet. I: *Psyke & Logos, nr 2*. p.340-355.
- SCHULTZ, E:(1987): Seksualitet i almenpsykologisk belysning. I: *Psyke & Logos, nr 1*. p.135-151
- SCHULTZ, E:(1988): *Personlighedspsykologi på erkendelsesteoretisk grundlag*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.